

A pedagógiai normák változása az 1920-as 30-as évek Szovjet-Oroszországában

SÁSKA GÉZA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A demokratikus berendezkedés lényegéhez tartozik, hogy az Alkotmány keretei között élő, több egymást kizáró értékrendet és érdeket, noha alapvetően különbözőnek tekintenek, mégis egyenrangúként kezelnek. Az értékek közötti verseny győztesét – a szabályos időközönként megismételendő – szabad és titkos választások eredménye adja. Így, egy-egy választás után mindegyik kormánynak bármely norma alapján, valamilyen iránya lesz. A totalitárius berendezkedésű államokban bekövetkező változások azonban a hatalmat birtoklóktól, a hatalomkoncentrációtól, a belső erőviszonyoktól függenek. A normaváltásnak nemcsak a technológiája, hanem az ideológiája is más.

Tanulmányomban az elméleti alapok tisztázása után egy ilyen normaváltásnak a bemutatására teszek kísérletet, mely az 1920-as és 30-as évek Szovjet-Oroszországában ment végbe.¹

ELMÉLETI ALAPOK

A TOTALITÁRIUS TÁRSADALMAK alapvetően zártak, hajlamosak a befelé fordulásra, ez kifejeződik ideológiájukban is, folyamatosan különbséget tesznek az „ők” és „mi” között, a belső és a külső ellenség között. A különbségtételt minden esetben egymást kizáró és nem egyenrangú értékek hangoztatása

kíséri.

Ismert jelenség, mikor az egyik „törzs” még ha ugyanazt cselekszi is, mint egy másik, önmaga tetteit normálisnak, jónak, igazságosnak tartja, az ellenfelét pedig abnormálisnak, rossznak, károsnak, hamisnak látja. A „nekem szabad, mert nekem jó”, neki meg nem, mert az nekem „rossz” érvelési körben nem igazítanak el a szereplők érvrendszerei, indológiai. Ép-

¹A tanulmány az OTKA K100496 számú, „A magyar neveléstudomány története a szakmai folyóiratok tükrében (1945–1989) – tudományos kommunikáció, szakmai diskurzusok” című kutatásának keretében készült.

A Normalität, Abnormalität und Devianz. Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne címmel Egerben 2009. október 9-11 között Pukánszky Béla szervezésében tartott nemzetközi szimpóziumon elhangzott előadás alapján készített tanulmányom jelentősen átdolgozott változata.

Itt köszönöm meg *Bíró Zsuzsanna Hanna* értékes észrevételeit. *Pléh Csaba* és *Pukánszky Béla* egy-egy adat pontosításában nyújtott segítségét, és különösképpen hálás vagyok *Baska Gabriellának* aki az olvasóimnak gördülékennyé és élvezhetővé tudta tenni a túlbonyolított mondataimat.

pen ezért nem az ideológiára, hanem arra kell figyelni, hogy melyik „törzs” tagja beszél és kinek. A „mi”, viszonyítási csoportjának domináns értelmezésére kell figyelniünk, hiszen a küzdelemhez – legalább – két, egymást egymástól megkülönböztető csoport megléte szükséges, amelyben értelmezhető az elhangzott szavak jelentése.

A küzdelem lefolyásának jutalma a „jó” értelmezési lehetősége. A győztesek képviselik az (új) normalitást, míg a vesztesek ellenségként, ellenfélként „a rossz”, az abnormális” helyzetébe kerülnek. Nincs átmenet, a leszámolás brutális, és az ideológiaváltás sarkos: amit eddig normálisnak tekintettek, ezentúl abnormálissá válik, s a váltás magyarázta politikai és éppen ezért az ideológia-váltás magyarázata nem az ideológia által kínált magyarázat megalapozottságában keresendő.

A korábban egységes, vagy az ellentételeken úrrá levő politikai csoport hasadása esetén figyelhető meg ez a jelenség, vagy amikor a korábbi szövetségesek egymás ellenfeleivé válnak, ami a második világháború utáni hidegháborús években történt. Ez a normaváltás egyik típusa.

Ismerünk azonban egy másik típusú ideológia váltást is a totalitárius rendszerekben. Ezzel akkor találkozhatunk, ha a politikai aréna szereplői kül- vagy belpolitikai racionalitásból felcserélik a „jó” és a „rossz” jelentését. Az európaiak emlékeztében mélyen él a kommunista *Molotov* és a fasiszta *Ribbentrop* megegyezése. A korábbi ellenségek, szövetségesek lettek egy kis időre, hogy azt követően visszaállítsák korábbi értékrendjük irányát. Ugyanez a váltás – vagy ha úgy tetszik: előjelcsere – figyelhető meg a Szovjetunióban a kultú-

rának, az oktatásügynek, a marxizmusnak új értelmezést adó sztálini nagy ideológiai kampányok esetében is. Ami korábban haladó volt, az hirtelen retrográddá vált, ami korábban még viselhette a marxista tudomány címét, ugyanaz antimarxistának minősül, amelyekről alább majd sok szó esik.

Ezekhez a viszonyokhoz igazodik, ezek között él az iskola, benne a pedagógus és a neveléstudomány. A kettő nem azonos: a pedagógus az iskola világában él, a neveléstudomány képviselője pedig a tudományéban. A tudomány pedig közvetlenül ritkán, leggyakrabban a politikán, az államigazgatáson keresztül jut el az iskolákhoz. E csoport normaváltása a vizsgálatunk tárgya.

Az állami, vagy központi oktatáspolitikai és a pedagógia tudománya, és vele együtt képviselőinek értékállítása négy lehetséges mezőt rajzol ki, amelyből kettő egynemű, amelyekben a szakma és a politika központja ugyanazt látja normálisnak és abnormálisnak. A másik két mező ellentétes értékrendet mutat, az egyik fél normálisnak tekinti azt, amit a másik nem.

A tekintélyuralmi rendszerekben, különösen a totalitárius társadalmakban figyelhető meg a szakma szoros függősége a közpolitika irányítástól. Az ilyen rendszerekben a pedagógiai elmélet és tudósi magatartás szigorúan – kívülről – meghatározott értelmezési rendben működik, s ezért a pedagógiai elmélet stabilitása nem a szakmai gondolat kidolgozottságától, állításainak tárgyi alapjaitól függ, hanem annak a hatalmi-ideológiai közegnek az állandóságától, amelyben maga is született és szárnyra kaphatott.

Ebben a berendezkedésben úgy tűnik,

hogyan egyfajta hivatalnoki szerepnek nagyobb tere van, mint a korábbi időszak tudósának. Az újfajta szakember, aki magát továbbra is a tudomány képviselőjének tartja, önnön értékrendjét képes háttérbe szorítani, s felülről kapott feladat megoldását tekinti dolgának, a jól szervezett hivatal, formális és informális viszonyainak szabályai szerint.

Talán e hierarchikus szervezeti rend működésének pontos ismeretéből (is) fakad az organikus társadalomfelfogás iránti vonzalom e hivatalnok-szakértő-tudósi szerepet eljátszók körében. Az organikus világkép alapján elméletet létrehozni szinte lehetetlen, ha az állami politika gyorsan változtatja normáit, mert ezzel megnehezíti nemcsak a követő magatartás felvételét, de egy ideológiai és szakmai tekintetben is zárt pedagógiai elmélet kidolgozása is lehetetlenné válik.

OROSZORSZÁG VÁLTOZÓ NORMÁI

Az első társadalmi-politikai és ennek részeként pedagógiai normaváltása az 1917-es októberi forradalom alatt és a következő bő tíz évben zajlott le, amely egy új típusú, kizsákmányolás nélküli társadalom, az emberek szükségleteit kielégítő társadalmi berendezkedés ideológiáját hangoztatta. E gondolat részelemeként épült ki a herbarti logikájú pedagógiát felváltó, a megismerhető, objektívnek tekintett gyermeki állapotra építkező pedológia, s vele együtt az iskola- és oktatási rendszer rend-

je, a nyugati baloldali világ csodálatára.

A második normaváltás *Sztálin* nevéhez kötődik, a totális állam kiépülése ekkor gyorsult fel, ez az első ötéves terv és a kollektivizálás időszaka. A kriminalizált és ki is végzett politikai ellenfelei közül korábban számosan támogatói-hívei voltak a pedológiai, lélektani irányzatoknak, amelyeknek a sorsa ugyanez lett. Az új berendezkedés kivetette a be nem illeszkedő reformpedagógiát és a lélektant.

AZ ELSŐ NORMAVÁLTÁS: GYERMEKKÖZPONTÚ PEDOLÓGIA VÁLTJA AZ ÁLLAMKÖZPONTÚ PEDAGÓGIÁT

Az első, a forradalom utáni normaváltás alatt a kor vezető – amerikai és nyugat-európai antikapitalista, piacellenes, szocialista-demokrata, természeti értékek felé forduló – mai kifejezéssel élve: zöld politikai mozgalmainak pedagógiai-pszichológiai ideológiái, technikái és nézetei váltak hivatalossá Oroszországban². Dewey és a pedológia (gyermektanulmányozás) számos képviselőjének eszméjére és pedagógiai gyakorlatára, valamint a csekély súlyú orosz kezdeményezésre³ támaszkodva szerveződött meg az új állam és pedagógiája. Az új társadalomhoz igazodó új típusú ember nevelése új normák szerint szerveződött: a régi, a volt – kulturális és fizikai tekintetben megsemmisítésre ítélt – uralkodó osztályok porosz típusú, herbarti pedagógiájával tuda-

²Jellegzetes, hogy már 1918-ben a kor vezető oktatáspolitikusának nevével Lunacsarszj-telepet neveztek el, illetve szervezetek, mégpedig – a szintén beszédes nevű Gyermekfalván. A mai Puskin városban. Az iskola hamarost Moszkvába költözött. (Konsztyantinov és Medinszkij, 1952. 213. o.)

³Sz. T. Szackij még a háború előtt megszervezett „Eleven élet” nevű telepén kidolgozott reformpedagógiai tervek alapján szervezte meg a forradalom éve alatt ugosztko-zavodszki és a borovszki járások iskoláiban az iskolák életét. Majd a Közoktatásügyi Népbiztosság Szackij tervei alapján szervezték meg a többi állomás munkáját (Konsztyantinov és Medinszkij, 1952. 214–215. o.).

tosan szembe állított eszmék és technikák váltak hivatalossá. Betiltották az osztályzást, a diszciplínákon alapuló tantárgyak oktatását komplex tárgyakkal váltották fel, az előadás alapú, számonkérő oktatás helyébe a csoportmunka lépett, a diákönkormányzatok komoly szerepet kaptak az iskola életének irányításában.

Győzött a XIX. század végi, XX. század eleji pedagógiai-politikai mozgalom, amely az iskola formális és skolasztikus jellegének alternatívájaként állította be önmagát, s ezáltal – tudatosan, vagy akaratlanul – az állam egésze, a hierarchikus tanügyigazgatás ellen lépett fel. Szovjet-Oroszországban, a számos reformpedagógiai irányzat közül egyet vettek át, de azt kötelezővé is tették. Az átvett mintát az amerikai Massachusetts állam-beli Dalton város Senior High Schooljában [innen ered a Dalton program neve] valósították meg *Helen Parkhurst* reformiskolai koncepcióját (1920). A koedukált iskolában megszüntették a hagyományos, zárt osztályszerkezetet és az ezzel együtt járó frontális osztálymunkát. Az osztálytermet szakkabinettké alakították át (külön a földrajz, történelem, a természettudományok és a matematika számára). Az öntevékeny egyéni munkára alapozott délelőtti tevékenységet délutáni csoportos foglalkozások, pl. testgyakorlás, zene, rajz, barkácsolás, önkormányzati tevékenység egészítették ki (*Mészáros, Németh és Pukánszky* 2003. 207. o.).

A herbarti tudományos ismereteken alapuló tervezett-, rendszeres és felépített tanítási órán alapuló oktatás helyett a gyermek személyes tapasztalataira épí-

tő, a Dewey és tanítványa *W. H. Kilpatrick* által kidolgozott 'project' vagy 'globális' módszer lépett, amelyik lényegéből fakadóan nem tudta és nem is akarta a tudományok logikáját és ismereteit átadni (*Németh és Skiera*, 1999; *Mészáros, Németh és Pukánszky*, 2003. 181. o.; *Sáska*, 2004, 2005).

Az oktatást az egyéni fejlődési ütemnek és a tanulók érdeklődésének megfelelően szervezték. Az egyes tárgyakkól mindenki egy feladatlapot kapott, amin az elvégzendő feladat és az elsajátítás várható időtartama szerepelt. A növendékek megállapodást (contract) kötöttek a nevelővel, amelyben vállalták a kijelölt munka elvégzését. A feladatlap alapján a szaktantermekben, az ott található segédeszközöket igénybe véve, önállóan dolgoztak a tanulók, szükség esetén kérhették a jelenlévő szaktanár segítségét. A vállalt feladat teljesítése után vizsgára jelentkezhetek, annak sikere esetén újabb feladatok elvégzését vállalhatták. Az egyes tanulók teljesítményüket tanulmányi táblázatuk (the pupils' contract graph) alapján bárkikor ellenőrizhették (*Mészáros, Németh és Pukánszky*, 2003. 207. o.).

A reformpedagógia, mint bármely más pedagógia, nem a tanulóknak, hanem a felnőtteknek szól. A Dalton terv alapján szervezett szovjet iskola diákjai éppen úgy szerették és utálták az újfajta iskola rendjét 1924-ben, mintha nem is történt volna kultúraváltás⁴ (*Ognyev*, 1968).

Az iskolákban két – elvileg együttműködő – szerepet és foglalkozást épített ki az oktatáspolitikai, a hagyományos pedagógia mellé egy új foglalkozás szervező-

⁴E könyv magyarországi története is beszédes. Magyar fordításban először folytatásban 1929-ben a baloldali erdélyi Korunk folyóirat adta ki, amelyik szimpátiával viseltetett a szovjet kísérlet iránt. A következő magyar kiadásra 1968-ban került sor, amikor a pedológia kimondott átkot már levették.

dött. Az egyik az új, a rendszer-specifikus foglalkozás a pedológia lett, amely a tudományos módszerekkel megismert gyermeki tulajdonságoknak legmegfelelőbb pedagógiai eljárást javasolta a pedagógusnak, voltaképpen a diagnózis és terápia munkamegosztás jött létre, mint az orvostudományban. Csakhogy az analógia ezen a ponton már meg is áll: a gyermek meghatározóan társadalmi és nem természeti lény az iskolában, amely viszony az orvosi rendelőben pont fordított.

Blonszkij „Pedológia a népiskolában” című munkájában a tanító és a pedológus közötti munkamegosztásról ír. Szerinte a tanítóknak a pedológusok által tudományosan igazolt eredményeket kell alkalmazniuk, mert a kutatási módszerek terén a tanítók képzetlenek, s ezért nem is szabad kutatniuk, s a gyermeket sem kell tanulmányozniuk, mert nem értenek hozzá (*Konsztantyinov és Medinszkij*, 1952. 239-240. o.). A bűnbakká tett *Zalkind* a pedagógusokat le is nézte, „szegénynek”, „naivnaknak” tartotta (*Vág*, 1975. 232. o.). A szülőktől sem kívánták meg, hogy tanítsák és neveljék a gyerekeiket, mert laikusnak tekintették őket, akik nem értenek sem a gyermekhez, sem az oktatás-nevelés technikájához.

A pedológusok, mint az új szovjet tudomány képviselői, uralták az irányítási posztokat és az ilyen szemléletű emberek sokasága dolgozott a pedagógustovábbképző intézetek növekvő hálózatában, amelyek faladata az egykor hagyományos képzésben részesült és hagyományos szemléletű pedagógusok átképzése és ellenőrzése volt. Hatalmi tekintetben igen erősek voltak (*Vág*, 1975. 221-223. o.).

A pedológusok többnyire *Binet* és *Tarman* IQ tesztje alapján állapították

meg a gyermek állapotát, s az elért eredmény alapján két csoportra osztották őket. Amennyiben egy gyermek rosszul teljesített, hosszabb képzési idejű, hat éves kiegészítő iskolába küldték, a későbbi vádak szerint tömegesen. Ezekben az iskolákban gyógypedagógusok foglalkoztak a normának tekintett szintet el nem érő gyerekekkel (*Etkind*, 1999. 494-496. o.).

Vélhetően nem volt a pedagógusok érdekei ellen, hogy kiszűrjék a nekik bármely szempontból nem tetsző gyereket az osztályból, az iskolából. Ez lehet a magyarázata, hogy az iskolák miért kértek tömegesen a pedológiai központokból IQ-teszteket, sőt a tanulók szűrésére maguk készítette változatokat is használtak (*Etkind*, 1999. 494-496. o.). Minden bizonnyal az IQ-teszten alacsony pontot szerzett – tehát nem-normális – gyerekek nagyobb részt munkás és paraszt származásúak lehettek, amit a Szovjetunió kommunista (bolsevik) pártja Központi Bizottsága 1936-os határozatában a pedológia komoly szakmai-politikai bűnének tekintettek (*Konsztantyinov és Medinszkij*, 1952. 245 o.).

A MÁSODIK NORMAVÁLTÁS: VISSZATÉRÉS A POROSZ HAGYOMÁNYOKHOZ.

Egy 1948-as kiadású szovjet pedagógiai történeti munka szerzői szerint az SzK(b)P „XVI. kongresszusán [1929] kezdődött el az az éles bolsevik harc, amelyik a trockisták, zonovjevisták, a jobboldaliak és mindazok ellen irányult, akik ezt a gyilkos bandát megszervezték” (*Konsztantyinov és Medinszkij*, 1952. 234. o.). Ma már közismert és alaposan elemzett a szovjet-orosz politika – de nem a pedagógia –

történetében a harmincas évek sztálini fordulata, amely szakított a korábbi évek *Lenin-* és *Trockij*-féle kül- és belpolitikájával: a világforradalom eszméje lekerült a napirendről, és a szocializmus építésének ügye a Szovjetunióra korlátozódott. A „szocializmus egy országban”, a nemzeti bezárkózás politikája értelemszerűen az orosz nacionalizmus (és antiszemitizmus) feltámasztásával járt, amelyet akár az orosz nemzeti szocializmusként is értelmezhetünk (Nolte, 2003; Furet, 2000) – minden nem-orosz, főként nyugat európai, amerikai eredetű eszme elutasításával, híveinek kriminalizálásával, erőltetett gazdasági fejlődéssel, a tömegek mozgósításával és terrorizálásával, kizárólagos ideológiai kontrollal járt. Ami korábban normális volt, az hirtelen abnormálissá vált.⁵

A gyűlölet új korszaka jött el Szovjet-Oroszországban, és ebben nem állt egyedül. Ugyanez a politikai kultúra a Trianoni utáni időszakban mindenütt megjelent, ahogy a magyar zsidóellenes Numerus Clausus vagy a bolgár törökellenesség mutatja, ám a legmagasabb szintet a hitleri Németországban és Szovjet-Oroszországban érte el.

A *Trockij* támogatta pszichoanalízis együtt bukik és pusztul el politikai támogatójával, miképpen a *Buharin* szimpátiáját élvező pedológia tudományterülete és vele együtt számos művelője is. A párton belül a vezetők harcának kimenetele hatott a vezetők ideológiai- értelmiségi háttérterületének tekintett tudományterületekre is (Etkind, 1995, 1999).

A 1929-30-as évek sztálini bel-, és kül-

politikai fordulata kettéhasította a kommunista, szocialista tanok követőinek táborát, és ugyanezt történik majd az új szocialista államokban húsz évvel később. A magyar, a lengyel, a cseh szocialista baloldali értelmiségiek útjai itt váltak el (Milos, 1992). E drámai léptékű hasadás jelenik meg a baloldali eszmerendszer a szocializmus értelmezésében, amelyben elkülönül a Sztálin előtti „forradalmi” és utáni „ellenforradalmi” időszakot (pl. *Rozsnyai*, é.n.). A Sztálin előtti időszak az ős-jó képében a gazdasági rendszer (Szamuelyi, 1971) vagy a reformpedagógiai ihlettségű oktatáspolitikai (Sáska, 2004-2005).

FORDULAT AZ OKTATÁSPOLITIKÁBAN

A sztálini győzelem, a nemzeti befelé fordulás az oktatásban konzervatív – az oktatás szervezésében – *Herbart*-szerű fordulatot eredményezett. Az orosz-porosz hagyományokhoz nyúlt vissza, azt a rendszert, kultúrát restaurálta, amelynek az alternatíváját a forradalmi utáni időszak teremtette meg az antikapitalista meggyőződésű, a szocializmusban így vagy úgy hívók csodálatára (Hollander, 1996). A tudatos, irányított, tervezhető társadalom képe és államérdek képviselője minden területen megjelenik, amelyik értelemszerűen kizár minden ellenakarót, de még a spontaneitást is, amely eleve akadályozza a tervek megvalósítását. Az egyéni – biológiai alapú – szükségletek és képességek kibontakozásának ideológiája lekerül a napirendről. Ugyanez történik az oktatás területén is, a „pedocentrizmus” eszméjét

⁵Majd a poszt-sztálini időszakban az elkötelezett baloldali, de mélyen anti-rakosista-, és sztálinista gazdaság- és neveléstörténészei, pedagógusai a Sztálin előtti időszakban, a Sztálin áldozataiban találták meg a tiszta, még el nem romlott szocializmus és benne a szocialista pedagógia eszméjét.

a vezérközpontúság váltja fel. Ugyanez a gondolat előbb hatja át a gazdaságpolitikát. A némileg piacszerű NEP (magyarul: Új Gazdaságpolitika) gazdaságirányítási rendszert már 1929-ben fokozatosan felváltotta a tervgazdaság (Nove, 1969.)

Az 1930 nyarán tartott Pártkongresszus hatása háromnegyed évvel később elérte az oktatás területét is. A hatalom és ideológiai váltás az Orosz Szovjetköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága 1931. március 7-i rendeletében a „pedológiai munkának a köztársaságban való megszervezéséről” határozott. S majd az 1934-ben tartott XVII. „a győztesek kongresszusa”⁶ után, a terror általános légkörében,⁷ a pedológia nagy támogatója *Buharin* halálos ítélettel záruló perének a tárgyalására időzítették az SZK(b)P KB 1936. július 4-i határozatát, amely már „pedológiai eltévelyedésekről” beszélt (Országos Neveléstudományi Intézet, 1949). A párpolitikai-hatalmi harc elválaszthatatlanul összefonódott az oktatáspolitikával, amely a pedagógiai értékrendek, módszerek, szervezési elvek, döntési jogok átrendezésével járt.

A párthatározat a korábbi politikával egyértelműen ellentétes társadalomfelfogásbeli váltást jelentett be: a spon-

tán átalakulás helyett a tudatosan irányított társadalomfejlesztés eszméje lett az uralkodó. A váltás egyértelműen kiolvasható a pedológia bírálatából. A párthatározat szerint a szabad iskola képviselői tévesen tételezik fel, hogy „a gyermek – különösebb nevelői vagy éppen társadalmi beavatkozás nélkül – felnőtt társadalmi lényvé fejlődik, csak el kell háritani a fejlődés útjában álló akadályokat.

Ezért a szabad iskola nem tűz ki határozott célt a nevelés elé, nem fogalmazza meg egyértelműen a nevelő teendőit, a gyermek kötelességeit, nem szabja meg pontosan a tanítás anyagát, hanem a véletlenségekre, esetlegességekre, a választásra bízta azt: mi történjék az iskolába” (ONI, 1949. 5. o.). A párthatározat nem üres beszéd: „a téves feltételezés” ekkor már halálos bűn, és az új normának megfelelően a hagyományos porosz eredetű orosz rendszerre áll át az ország tanügyigazgatása, az iskolák rendje.

Lunacsarkij helyét *Andrej Szemjonovics Bubnov*⁸ foglalta el, ő lett az OSZSZ-SZK közoktatásügyi népbiztosa, ezt megelőzően az agitációs, propaganda ügyekért felelős népbiztos volt. 1932-ben a területi oktatás irányítók előtt kifejtette, hogy a pedagógusok nincsenek kellően

⁶A kongresszus nyílt Sztálin elleni lázadás volt. A KB megválasztásakor a küldöttek negyede Sztálin ellen szavazott, míg *Kirov* csak 3 ellenszavazatot kapott. *Kaganovics* és *Zatonszkij* vezette szavazatszámoló bizottság természetesen meghamisította az eredményt. A kongresszuson megválasztott 139 tagú KB tagjai közül Sztálin 1938 végéig 98-at végeztetett ki, a küldöttek közül pedig 1108-at. (Szabó, é.n.)

⁷1936-ban elkezdődött az első moszkvai per, a *Zinovjev-Kamenyev* frakciók pere, *Zinovjev* harmadik pere, akit ekkor már kivégezték. A vád nem egyszerűen csak frakciózás volt, hanem az, hogy a frakciózás álcájában imperialista ügynök volt (Szabó, é.n.).

⁸Andrej Sergejevics Bubnov (1883 –1938 vagy 1940). Az 1917-es forradalom aktív szereplője, a kronstadti matrózfelkelés leverője, előbb *Trockij*-, majd 1924-től Sztálin párti politikus, a Központi Bizottság tagja. Mint történész és a Politikai Bizottság tagja részt vett a történelem könyvek bírálatában. 1937-ben kizárták a Politikai Bizottságból, majd, mint a nép ellenségét kivégezték, Hruscsov alatt rehabilitálták. 1957-ben a Szovjetunióban kiadták beszédét, amely magyar fordításban megjelent (Vág, 1975. 231 o.). Az orosz és a magyar kiadás jelzi, hogy a pedológia teljes rehabilitációja ugyan nem történt meg, de bírálatának keménységét jelentősen felpuhították.

⁹Nem véletlen, hogy a ’tanulói aktivitás’ a poszt-sztálini korszak magyarországi pedagógiájának egyik

felkészítve a projekt-módszer követésére és a tanulói aktivitásra⁹ építő pedagógiára, amely a reformpedagógia emblematicus módszere.

Bubnov iránymutatása szerint a matematika, a kémia és a fizika területén szisztematikusan felépített tanterv és utasítás szerint kötelesek az iskolai munkát megszervezni. Ugyanebben az évben a párt Központi Bizottsága betiltotta a Dalton-terv szerint szervezett oktatást (*Spring*, 2006. 14. o.), a Központi Bizottság augusztus 25-én határozott az elemi és középiskolák tantervéről és rendtartásáról, s betiltotta a Parkhurst-i értékelési metódus használatát.

A sztálini politikai fordulatot követve 1933-ban, a Központi Bizottság februári ülésén már állandó tankönyvek használatát írták elő, megszüntették az ún. „szétagyűjtött” és „munkás”- tankönyvek műfaját és rendszerét.

Bubnov néhány nappal az 1936-os párthatározat kihirdetését követően a pedagógiai intézetek igazgatói előtt értelmezte a párthatározatot, ismertette a követendő új szakmai, erkölcsi normákat, a mihez tartás véget.¹⁰ (Ez a forgatókönyv majd 1948 után, valamennyi szocialista országban használatba kerül.)

A hibák eredendő forrása a pedológia

kulcsfogalma lett, melyet az MTA Pedagógiai Bizottsága és a Pedagógiai Tudományos Intézet egy-egy kiadványa fémjelzett (*Kiss, Nagy, Szarka és Szokolszky*, 1962; *Pásztor*, 1962; *Szokolszky*, 1962).

¹⁰Az új kurzus mindig a korábbi helyének elfoglalásával, a szakmai-ideológia tér birtokba vételével járt. Általában a párthatározatot - ágazati lebontása, szakmásváltása követte. Estükben A. Sz. Bubnov beszéde az ágazathoz tartozó magasabb, majd alacsonyabb beosztású vezetők előtt hangzott el, a jól a kidolgozott forgatókönyv szerint. Nem hagyva teret az értelmezéseknek és igazolva az elvégzett munkát, e szakmai-politikai beszédeket nyomtatásban mindig meg is jelentették. Bubnov szavait a 'Kommuniziszticeszkoje voszpitanyije' 1936. 4. száma közölte (*Vág*, 1975. 222. o.). (Ebben a folyamatban a szakmai, a párt és a belügyi szervek összehangoltan dolgoztak, de erről szinte semmit sem tudunk.)

¹¹Aron B. Zalkind (1888-1936). Pályafutását lásd Etkind, 1999, 495-503. o. és Naiman, 1997, 126. o.

¹²Baszov, Mihail Jakovlevics (1892-1931). Ld. Jaan Valsiner - René Van Der Veer: An Intellectual Biography In: Structuring of Conduct in Activity Settings The Forgotten Contributions of Michail Basov. Soviet Psychology September-October/Vol.29. 56-14.

egyik vezetője Zalkind¹¹, aki a vád szerint súlyos szakmai és ideológia bűnököt követett el, hiszen „minden »szovjet álláspontra« és marxizmusra vonatkozó hivatkozása nem más, mint hamis, álmarxista mez, amely megcsúfolja a leninizmust és annak filozófiai alapjait” (eredeti kiemelés) (*Vág*, 1975. 226. o.).

Kikelt az előadó többek között az értelmetlen tesztek, és külföldi készítőik ellen, és elhangzott a nagy tisztogatás („csisztka”) vádlottjainak szegezett leggyakoribb vád is: „kritikátlanul elsajátított tudománytalan burzsoá pedagógia tétéleket »marxista« köntösbe bujtattak és »marxista« frazeológiába öltöztették” (*Vág*, 1975. 232. o.).

Egy évtizeddel később írt pedagógusképzési tankönyvben olvashatjuk a bűnösök – *Baszov*,¹² *Blonszkij*, *Vigotszkij*, *Molozsavij*, *Zalkind* neveit és káros tetteit: „...rosszul értelmezett, sokszor félre magyarázott tételt ragadtak ki különféle tudományokból (anatómiából, fiziológiából, pszichológiából, pszichopatológiából stb.) mechanikus, tudománytalan módszerekkel dobálództak - amelyeket viszont különféle burzsoá pszichológusoktól Stern-től, Binet-től, Piaget-től, Thorndike-től és másoktól vettek át...” (*Konsztantyinov és Medinszkij*, 1952. 239-240. o.).

Természetesen nyomban kivonják a forgalomból „Pedológia” és a „A pedagógia alapjai” című könyveket. A húszas évek végén elkezdődött, pszichológia eleni ideológiai kampány egyik mélypontját jelentik ezek az évek (Pléh, 2000. 451–544. o.). A nyugati eredetű pszichológia, reformpedagógia helyét gyakorlatias és ideológiai tekintetben megbízható képződmények és személyek foglalták el (Pollock, 2006).

Az említett 1936-os párthatározat csak megerősítette az 1932-ben hozottat, amellyel visszaállították a központi tanterv rendszerét, ismét tantárgyakat neveztek meg, és módszertani szabványokat állítottak fel, amelyben a magyar olvasó a német eredetű „Tanterv és utasítás” műfajára ismerhet. Antileninistának és baloldali opportunistaának ítélték „az iskola elhárításának” teóriáját, és a Dewey–Kilpatrick által kidolgozott projekt vagy más néven „globális módszert” (Péter, 1954. 14. o.). Az antileninista bélyeg sütésében láthatóan nem jelentett akadályt, hogy *Krupszkaja*, Lenin felesége mélyen hitt e módszer, az új pedagógia szocialista jellegében (*Krupszkaja*, 1979.).¹³ Hol vannak már Lunacsarszkij oktatási-kulturális népbiztos és a Krupszkaja képviselte mélybaloldali felfogású pedagógiai elképzelések (*Krupszkaja*, 1967)? Az elidegenedést lehetővé tevő munka-iskola helyét a termelés rendjébe illeszkedő gyermekmunka pedagógiája váltja fel, s megszűnik a diákönigazgatáson alapú iskola, a koedukált oktatással egyetemben.

Fel, pontosabban visszaállítják az igazgató egyszemélyi felelősségi rendjét a korábbi kollektív oktatói és diák önkor-

mányzatisággal szemben. Az 1932. augusztus 25-i határozatban lecserélik a Lunacsarszkij nevéhez kötődő, - a mai magyar Nemzeti alaptanterv eszmei alapját jelentő – tantervet, a hagyományos oroszporosz típusú tantervekre. Visszatérnek az iskola régi, a reformpedagógia által tagadott szervezeti rendjéhez, elrendelik a tanítási órák szervezését, a foglalkozások tervezett rendjét és az állandó összetételű osztályok felállítását. Megfordul a rend: nem a gyermek, hanem az iskolát fenntartó államérdek lesz a meghatározó szempont.

A PEDAGÓGIA REHABILITÁLÁSA

A párt pusztít is, teremt is. A pedológia felszámolását és a pedológusok diszkreditálását elrendelő 1936-os határozat hívta életre a szocialista pedagógiát: „Teljes mértékben vissza kell állítani jogaikba a pedagógiát és a pedológusokat” (Péter, 1954. 65. o.). Nos, ez lett az a szocialista pedagógia, amely születésétől fogva a politika fogja volt (Ewing, 2001).

A tanítókat és a tanárok válaszut elé állították, az említett párthatározat elrendelte, hogy „akik kívánják, pedológusként tovább kell alkalmazni” őket (ONI, 1949. 7. o.). A döntésükkel kifejezheték az új oktatáspolitikához való viszonyukat, amelynek elutasítása jóval több, mint állásvesztés, azonos azzal, hogy maguk is a szovjet nevelésügynek kárt okozóinak pártjára állnak.

Az iskolában dolgozó pedológus szervezetileg sem tartozott az iskolához, tevékenységről nem felelt az igazgatónak, és utasítást sem kaphatott tőle. E hierar-

¹³Az idézett magyar kiadású könyv a hrucsovi anti-sztálinista politika szerkesztői gyakorlatára épít: Krupszkaja írásainak 1957-es és 1962-es moszkvai kiadásából válogat.

chikus viszony alapján igen valószínűnek tarthatjuk, hogy feszültség lehetett a pedagógusok és a pedológusok között. Az iskolai, oktatásirányítás tekintélyi, alá és fölérendeltségi viszonyban az alul lévők pedagógusokra politizált a hatalom: kiszámú és az oktatásirányítást kézben tartó pedológusok helyébe pedagógusokat léptettek, akiknek az új sztálini ideológia elfogadása felemelkedéssel járt, s ráadásul az amúgy is konzervatív többség mentesült a pedológiai szempontokat folyamatosan számon kérő felügyelőkötől, amelyről, az új korszak vezéralakja és példaképe, *Makarenko* ír. (Az már más kérdés, hogy mit kaptak helyette.)

A rehabilitált pedagógia politikai alávetettsége

A pedagógia a pedológia spontaneitásával szemben a tervezett és tudatos nevelői hatást, a büntetések, a buktatások rendjét képviselte.¹⁴ Az így értelmezett pedagógia és a sztálinista államépítés szándéka egymásra talált.

Mihail Ivanovics Kalinyin államfő és pedagógus 1940-ben a moszkvai városi pártaktíva közgyűlésén pontosan kifejtette az új pedagógia tartalmát: „a kommunista nevelésnek [...] konkrét értelme van: az adott feltételeink között a párt és a szovjet állam szolgálatába kell azt állítani. Az alapvető és legfontosabb feladata a nevelésnek az, hogy az osztályharcunknak megadja a maximális segítséget” (*Ka-*

linyin, 1949. 79. o.)

Amiről *Kalinyin* beszél, távolról sem szovjet specifikum. Már a húszas-harmincas években uralkodó nézet volt Európa-szerte, hogy a pedagógiának az állam és a politika szempontjait szorosan kell követnie. Elég felidézni a magyar *Klebsberg Kunó* nézeteit (*Sáska*, 2005), mely egybecseng kortársáéval, *Hans Freyer*ével. A lipcsei szociológiai iskola ismert alakja szerint a nevelés nem bújhat ön maga autonómiája mögé, és törvényeit sem alapíthatja meg tisztán önmagából. Freyer – aki szimpatizált a náccal, Budapesten 1938–44 között a német intézet igazgatója is volt – úgy látja, hogy a pedagógia eredendően politikafüggő. Szerinte „az állam az embereket a jövő képére akarja formálni, a jövő képe magasabb felelősség alatt áll, mint amit a neveléstudomány el tud viselni, mégpedig a politikai sors felelőssége alatt áll” (*Baranyai*, 1934. 98. o.).

Nem meglepő, hogy az iskolai pedagógiai tevékenység pusztán a politikai célok valóra váltásának egyszerű technikájává válik az első világháború utáni esztendőktől, amit a szovjet államfő egyértelművé tett: „szerintem a nevelés határozott, céltudatos, rendszeres ráhatás a növendékek lelkére, amellyel a nevelő beléjítja a kívánt tulajdonságokat” (*Kalinyin*, 1949. 76. o.). Az pedig, hogy voltaképpen mi is a kívánt tulajdonság, azt a politika állapítja meg.

Ugyanennek a gondolatnak a techni-

¹⁴Érdekes, hogy a harmincas évekbeli szovjet és a kétezer tizedik évi magyar oktatáspolitikai változása párhuzamba állítható. A *Heti Világgazdaság* cikkírója analógiát, de nem homológiát lát a két ország oktatáspolitikájában. *Magyar Bálint* miniszter, *Vekerdy Tamás* reformpedagógiai, gyermekközpontú ideológiájára támaszkodó politikájával szemben fogalmazódik meg most a konzervatív *Hoffmann Rózsa* államtitkár (de facto miniszter) álláspontja, aki elutasítja a „hamis” gyermekközpontúságot. A rend és a fegyelem megteremtése miatt szükséges a gyerekekkel szemben „szelíd követelések” állítása, a buktatás ismételt megengedése (*Dobszay*, 2010. 6. o.).

kai oldalát kiemelve 1952-ben, fél évvel Sztálin halála előtt, a szocialista didaktika magyarországi megalapítója szavaival ugyanez így hangzik: „az oktatás a szocialista iskolában mindenkor képzés és nevelés is. Itt szűkebben vett nevelésről beszélünk, vagyis azokról a tervszerű hatásokról, amelyek a felnövekvő nemzedéket az iskolában érik” (Nagy, 1953. 136. o.).

E félelemmel és gyűlölettel átítatott polarizált világban az oktatáspolitikai új irányát, értékrendjét és a káderek cseréjét követően kerülhetett sor a rendszer kiépítésére.

A rehabilitált pedagógia szakmaisága

A megtagadott pedológia helyébe, új porosz-orsz hagyományos pedagógiai lépett, amelynek ki kellett dolgozni az sztálini-állami normához és központi célhoz igazított új oktatás ágazati feladatokhoz illeszkedő pedagógia elméletét és gyakorlatát.

A sztálini paradigmaváltás a szocialista gyermekek általános szempontjait követő pedológia helyébe szovjetpedagógiát (sic!), mint szovjet – nemzeti – tudományt teremtett meg, amelynek a tárgya a kommunista nevelés. Amint *Jeszipov* és *Goncsarov* *Pedagógia* könyvének 1948-as moszkvai kiadásának magyar nyelvű meghatározásában olvashatjuk, az meggyezik Kalinyin államfő fentebb idézett gondolataival.

A szerzőpár bejelenti, hogy a „szovjetpedagógiát (sic!) mint a felnövekvő nemzedék kommunista nevelésének, képzésének és oktatásának tudományát határoz-

zuk meg” (*Jeszipov* és *Goncsarov*, 1950. 12. o.).

A kommunizmus értelmezése márpedig a párt privilégiuma. Magyarán: a párt politikája által helyesnek tartott irányban és módon kell, ahogy Zelkind mondta „új tömegember” oktatását, nevelését megszervezni és végrehajtani (*Etkind*, 1999. 495. o.). A szocialista pedagógia szakmá-sítja a párt célkitűzéseit. Valamennyi általam ismert, e korból származó pedagógiai könyvben megtalálható a pedagógia helyét kijelölő figyelmeztetés, mint például a Hazafiságra nevelés módszertanát ismertető magyar nyelven¹⁵ 1950-ben kiadott cikkgyűjteményben is olvasható: a pedagógiát és „a szovjet pedagógust a Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt ideológiai kérdésekre vonatkozó határozatai irányítják” (*Titkov*, 1950. 3. o.).

Nos, ez a sztálini pedagógia két nagyobb állandósult terület kiemelkedését segítette a világra: az egyik a nevelését, a másik az oktatását, azaz a didaktikáét. (A XIX. kongresszust követően a politechnikai oktatását, de ezzel máshol kell foglalkozunk.)

A SZOVJET NEVELÉSELMÉLET

Az iskolára, mint a társadalom kommunista átnevelésének eszközére tekintett már 1919-ben az Összoroszági Kommunista Párt VIII. kongresszusa is (*Illés*, 1969. 471. o.). A sztálini értelmezésben az iskola eszközzellege változatlan, azonban az oktatás már nem a gyermek, hanem a társadalom szempontjait állítja közép-pontba, a társadalom szükségleteit pedig a politikai-hatalmi hierarchia élén állók ismerik fel és képviselik. Az iskola dolga

¹⁵Az eredeti közlést ld. Szovjetszkaja Pedagógika 1948. 4. sz.

azonban továbbra is az új embertípus kialakítása maradt, csak hogy már nem az adottságokon alapuló gyermeki személyiség fejlesztése, ahogy a reformpedagógia eszmerendszeréből adódott, hanem olyan jellembéli tulajdonságok kialakítása a felnövekvő generációkban, amelyek az államérdekekkel összhangban állnak: dolgozók fegyelmezten ott, ahová a párt küldi. Legyen engedelmes, de büszke orosz mi voltára, amely a többi nemzet fölé emeli. Gyűlölje azt, ami, vagy aki az állam ellensége, és féljen is mindenki, hiszen az ellenség szerepét bárkire oszthatják. Ez az iskolai nevelés célja, a szovjet hazafiság és szocialista erkölcs jelentése.

E tudományos-szakmai felfogás szerint a nevelés arra irányul, hogy kommunista világnézet és meggyőződés alakuljon ki a tanítványokban a megszerzett tudás alapján. Valamint arra is, hogy olyan jellemvonások alakuljanak ki az emberekben „amilyenekkel a kommunista társadalomban a személyiségeknek rendelkeznie kell” (*Jeszipov és Goncsarov* 1950. 12. o.).

E célkitűzésből fakadóan a tudományosan rendszerezett lélektani szempontokat mellőző, a naiv emberismeretre hagyatkozó nevelés tudománya fejlődött ki, amelynek értéktartalmát, irányát, hangsúlyait a politikától kapta meg. A pedagógia logikája uralta a pszichológiát, vagy másképpen fogalmazva a pszichológia elpusztítása nyitotta tág teret az új szovjet neveléstudománytöltő be.

Anton Szemjonovics Makarenko szakma-politikai karrierje a sztálini fordulat terméke. Az Országos Neveléstudományi Intézet 1. sz. Értesítőjének szerkesztői állásfoglalása közli, hogy a „haladó pedagógusok, élükön Makarenko-val, kezdetől fogva harcot folytattak a pedológusok

hamis és antimarxista törekvései ellen, s a harcot a párthatározat végképp az ő javukra döntött el” (*ONI*, 1949. 3. o.). Antipedológiai állásfoglalásai, a sztálini új oktatásfelfogás melletti kiállása, és pedagógiai gyakorlata is illeszkedett a harmincas évek idegengyűlölő és fegyelmező, félelemteli kultúrájához.

Makarenko képviselte a tapasztalati (naiv) emberismereten alapuló szakmai-pedagógiai kultúrát, amelynek kiépítéséhez és műveléséhez értelemszerűen nem kellett különösebb tanulás, elégséges a hatalmi helyzet védettségében az önerőre hagyatkozás. A sztálini politikai közegbe szervesen illeszkedő jobbító akarás és az ellenség megbélyegzése elegendő volt önálló nevelés- és személyiségelméleti tudományos iskola megteremtési kísérletéhez.

1949-ben V. N. *Kolbanovszkij* a Szovjetszkája Pedagógika 3. számában „Makarenko, mint pszichológus” című tanulmányában kijelenti, hogy Makarenko „pszichológiai éleslátással felismerte [...] a régi pszichológia teljes alkalmatlanságát arra, hogy feltárja az emberi személyiség lényegét és megmutassa megváltoztatásának útjait, ami pedig a pedagógia legfontosabb feladata [...] Visszautasítva a régi pszichológiát, mint olyan tudományt, amely alkalmatlan arra, hogy a pedagógia gyakorlati feladatait megoldja. Makarenko kidolgozta a maga álláspontját az emberi személyiségre vonatkozóan, amelyet a lelki tevékenységek gazdag és sokszínű világa jellemez” (*Snyirman*, 1951).

A régi pszichológia, a pedológia ugyanis nem nemzeti orosz, hanem amerikai, európai, összességében kapitalista eredetű irányzat, amelynek alkalmazása *Claparède* szerint pedotechnika vagy alkalmazott gyermektanulmány, nemcsak

kísérleti pedagógiaként az oktatási ágazat keretei között működik, hanem az orvosi tudományágban is, ez a pediatria (*Mészáros, Németh és Pukánszky*, 2003. 184. o.). A kriminálpedagógia, a gyermekvédelem területe a jogi pedotechnikáé. Ez utóbbira tartott igényt Makarenko, amelyet saját territóriumának tekintett.

A munkatáborok és a szocialista munkaiskola szervezeti eleme Makarenko iskolájában találkozott: a diákok, vagy ahogy őket akkor nevezték a kommunárok a telepük, ahol éltek és a gyár között futva tették meg az utat, s szűkebb közösségüket, az osztagokat a FED márkájú (*Feliks Edmundovics Dzszerdzsinszkij*, a politikai rendőrség, a CSEKA¹⁶ megalapítója, első vezetője) fényképezőgép előállítására, a gyári termelés logikája szerint alakították ki. Ahány műhely, ahány műszak, annyi osztagba szervezték a kommunárokat. (*Pataki*, 1966. 133. o.). Az iskola és a termelés összekapcsolásának ez a pe-

dagógiai felfogása elégitette ki a sztálini elvárásokat, amely alapvetően más lényegű, mint a forradalom utáni munkaiskola – Pavel Blonszkij,¹⁷ *Albert Pinkevics*,¹⁸ *Sztanyiszlav Sackij*¹⁹ - világa. (Majd csak az 1970-es években ültetik egy asztalhoz a húszas-harmincas évek politikai-szakmai ellenfeleit-ellenségeit, jelezve, hogy megbékéltek a sztálisták és anti-sztálinisták a közösségi nevelés kérdésében Magyarországon is (*Vág*, 1975)).

Makarenko ünnepelt „robbantás” pedagógiai módszerében az ember átnevelésének²⁰ hasznos technikáját látták a sztálini totális államban.

Pataki Ferenc szakmai véleménye szerint, amely attól szakmai, hogy a politikai morális viszonyokon felülemelkedve csak a tértől és időtől független pszichotechnikára fókuszál: „a robbantás olyan módszer, [...] arra szolgál, hogy meggátolja a defektív viszony kifejlődését és akuttá válását. Segítségével azt kívánjuk elérni, hogy

¹⁶1917. december 20-án megalakult a VCSK, (Vszerosziszkaja csrezvicsajnaja komisszija po porbe sz kontr-revolucijei szabatozsem) az Összoroszági Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra, egyszerűbb nevén a Cseka. (Scheider, 2004)

¹⁷Köte Sándor szerint Pavel Petrovics Blonszkij (1884-1941): A szocialista forradalom győzelme után kiemelkedő elméleti munkát végzett az új iskola és pedagógia megalapozásában. 1921-től tagja az Állami Tudományos Tanács (Gorszudarsztvennij Ucsonnij Szovjet, GUSZ) pedagógiai bizottságának. Részt vett az új tantervek kidolgozásában, a szocialista munkaiskola elméleti megalapozásában. 1924-től érdeklődése a pedológia felé fordult, majd ennek hibáit felismerve (sic!) pszichológiai kutatásokkal foglalkozott. Tanulmányokat írt a népiskoláról és a középiskoláról. Már ezekben megfogalmazta az oktatás és a termelőmunka összekapcsolásának követelményét. Ennek sokoldalú, részletes kifejtését találjuk az 1919-ben kiadott Munkaiskola c. könyvében, amely nemzetközi elismerést hozott számára. Ld. <http://www.kislexikon.hu/blonszkij.html>

¹⁸Albert Petrovics Pinkevics 1924 és 1930 között a Moszkvai Állami Pedagógiai Egyetem rektora volt, 1939-ben munkatáborban halt meg. Személyéhez kötődik az 1924-25-ben közölt, első marxistának tekintett *Pedagógia I.-II.* című munkája. „Nem tudott szabadulni, néhány divatos elméleti hatástól (freudizmus, eugenika, morhanizmus”, miképp az 1978-ban kiadott *Pedagógiai Lexikon* megállapítja (*Nagy*, 1978. 478. o.)

¹⁹Stanyiszlav Sackij (1878-1934) a húszas évek vezető oktatáspolitikusa, pedagógusa, Dewey követője, az első marxista pedagógia megalkotója. Sztálini oktatáspolitikus 1928-ban félre állítja, állítólag természetes halállal halt meg. http://en.wikipedia.org/wiki/Stanislaw_Shatsky

²⁰A kriminál-pedagógiában mind a mai napig él a nevelés-átnevelés dilemmája kapcsán a sztálini kontextusból kiemelt makarenko-i metódus. Egy főiskolai olvasókönyv szerint Makarenko az „ún. „robbantásos” módszer alkalmazását kizárólag „átnevelési” eljárásnak tekintette. E módszer lényege, hogy a nevelő pedagógiai céltudatossággal pszichikus konfliktust hoz létre, azzal a reménnyel, hogy hatására a torzult személyiség tulajdonság dehonesztálódik, elveszíti érvényesülési feltételeit, meggyengül pszichés stabilitása” (*Mankó*, 2001). A torzult személyiséget tértől és időtől függetlennek, egyfajta adottságnak tekintik ebben a munkában.

az egyén többé-kevésbé súlyos személyes megrázkódtatás vagy pozitív színezetű érzelmi megrendülés árán rádöbbenjen korábbi indítékainak, távlati és egész magatartásának társadalmi és közösségi magatartásának lehetetlenségére (Pataki, 1966. 506. o.). Ez a pedagógiai módszer „felrobantja azokat a viszonyokat, amelyek a korábbi eltorzult személyiség beállítottságát alkották” (Pataki, 1966. 506. o.).

Kétségtelen, hogy az „eltorzult” személyiség értéktartalma csak az adott társadalmi politikai viszonyok normarendszeréhez mérve értelmezhető. Másképpen értelmezték a totális állam totális terrorja alatt és megint másként a politikai elnyomás szelídebb esztendeiben és megint másként a demokráciákban.

Csakhogy Makarenko történetesen a sztálini kor ikonja, a sztálini politika kegyeltje és támogatója volt, akinek a szemében a sztálini elnyomás és terror indokoltnak és támogathatónak látszott. Érdekes, hogy személyéből az utókor csak a szakma jó minőségű képviselőjét látja, és képes szemet hunyni a korszakban játszott szerepe felett. Makarenko személye az ágazati hősök újonnan épített arcképcsarnokába került, a növénynevelő *Liszzenko*, a munkaverseny győztes *Sztahanov*, a vasútvontatás nagyja *Maximenko* mellé, cikkei a Pravdában jelentek meg, arcképe díszítette a közoktatási intézményeket.

A SZOVJET NEVELÉSELMÉLET JELLEGZETES ÁGA: NEVELÉS A HAZAFISÁGRA

A pedológia alternatívájaként kiépített új pedagógia nevelésméleti normáját is állami politikai ideológiából vezetik le.

A harmincas évek bezárkózó politikája, majd a hidegháborúban a meleg háborúra való készülődés, a burzsoá államok, az osztályharc világában a gyűlöletre nevelés sztálini pedagógiája, a nevelésmélet elemévé válik. Ez a pedagógia a tömeges kivégzések, meghurcolások és retorziók világához igazodik, nacionalista színezetben.

Belinkszij-ben (is) megtalálja a pedagógia a bezárkózással együtt járó nacionalizmus indoklását, idézik tőle 1948-ban, a hidegháború korai szakaszában: „Véget kell vetni a hajbókolásnak minden előtt, ami európai, csak azért, mert az nem ázsiai”. (*Krajevskij*, 1948/1951. 38. o.).

Az elzárkózás politikája automatikusan az ők és a mi közötti határvonal meghúzásával jár, és ennek velejárója az ellenségekkel szembeni gyűlölet keltése. Az 1950-ben kiadott Kairov-i Pedagógia című egyetemi tankönyvben, A hazafias nevelés témakörében című fejezetben az alábbiakat olvashatjuk: a „szovjet emberek hazaszeretete széttéphetetlenül összekapcsolódik a haza ellenségei iránti gyűlölettel [...] A gyűlölet neveléséről nem elvontan, nem általánosságban beszélünk, hanem az elnyomók, az embert ember által leigázók és kizsákmányolók ellen kell éreznünk [...] a szovjet ifjúságnak az ellenség iránti gyűlöletre nevelése a haza, a nép és az emberi méltóság iránti lángoló szereteten nyugszik [...] a gyűlölet ilyen érzése nem a harag esetleges fellángolása, nem felébredő és gyorsan múló szalmaláng; ez a gyűlölet aktív érzés... [a] gyűlölet érzése az ember meggyőződését, világnézetét fejezi ki” (*Kairov*, 1950. 297. o.).

Az aktív gyűlölet politikai eszközzé történő emelése nem orosz- sztálini talál-

mány, hanem korszellem, amely a totalitáriánus államok lényege. *Goebels* 1926-os naplóbejegyzése szerint Hitler kijelentette, hogy „Ellenségeink gyűlölete Isten legnagyobb ajándéka, és hogy cserébe magunk is szívünk mélyéből gyűlölhetjük őket” (*Lukács*, 2003. 28. o.).

A gyűlölet légkörének állandó fenntartása nélkülözhetetlen a társadalomban és benne az iskolákban, az egyén teljes érzelmi alávetettségének a megteremtése a cél. Ha könyv terjedelmi arányai a téma jelentőségét mutatja, akkor érzékelhető, hogy a neveléstudomány területe a szemükben a legfontosabb.

A SZOCIALISTA OKTATÁSTAN

A szocialista pedagógia másik új területe a szocialista didaktika vagy oktatástan lett. A pedagógia e területének felemelkedése a pedológia bukásának, megbuktatásának egyenes következménye legalább két okból. Egyfelől a tervgazdálkodáshoz, a központi ideológiai (mondhatjuk egyértelműbben is: agitációs propaganda) és fejlesztési célokhoz szükséges központi tantervek és utasítások, tankönyvek, szemléltető eszközök, szaktárgyi módszertanok, a pedagógusok továbbképzésének anyaga közötti koherencia megteremtéséhez nélkülözhetetlen összefogó elmélet, amely szoroson követi az ágazaton kívüli politikai mozgásokat és a besűrűdő elvárásokat. Huszadik századi és nyugati eredetű pedológiai-lélektani elemek nélküli oktatástudomány felépítése volt a feladat, amely a herbarti alapokra építette fel a szocialista didaktikát, anélkül azonban, hogy akkor az örökhatározó neve szóba került volna.

A herbarti alapokhoz visszanyúló ok-

tatástudomány már nem a pedológia spontaneitására, a rugalmas szerkezetű és tartalmú project módszerre hagyatkozott, hanem az iskolai munka és ezen belül a tervezés elemeként megjelenő iskolai tanóra tervszerű folyamatának elemzését és felépítését tartotta szem előtt, amely a tananyag tervszerű elrendezéséről, valamint a hatékony átadás, ellenőrzés módszereiről gondolkodott, vagyis az iskolai oktatás egyfajta technológiájának elméleti alapjait rakta le, amelyből hatékony módszerek sarjadhattak ki. Voltaképpen egyfajta, de minél több osztályteremben érvényes pedagógusi tevékenység általános rendszerének kiépítésére törekedtek, hogy az végül is a tanügy igazgatási mechanizmusokon keresztül eljusson valamennyi pedagógushoz.

A másik ok pedig a szakmai-politikai vákuum kitöltésére vállalkozó fiatal tanítók, tanárok magatartásában keresendő. Az új szocialista oktatástan képviselői részben pedológiai felfogásbeli, részben egzisztenciális, részben politikai racionalistásként maguk is a gyermektanulmányozás, a polgári pszichológia követőiben egzisztenciális ellenfeleiket is látták, akikkel olykor maguk számoltak le, olykor csak a megüresedett helyüket foglalták el, amelyhez elegendő volt az ideológiai-szakmai elhatárolódás. Az ötvenes évek meghatározó magyar neveléstudósa, *Nagy Sándor* véleménye talán általános érvénnyel kifejezte e korszak szakmaiságának a lényegét: a pedológiai felfogás leértékeli-kizárja a hagyományos didaktikai megközelítési módot, s velük együtt a didaktika művelőit. „A polgári pszichológiai irányzatok didaktikaellenesége, illetve didaktikanélkülisége az oktatástudomány elméletének hiányához vezetett...”

(Simon és Szarka, 1965. 88-93. o.). Ennek megteremtésére vállalkozott ő maga és számos kortársa.

Az oktatás tartalmának kiválasztása azonban nem tartozott a szocialista oktatásban hatáskörébe, erre csak később, a hruscsovi korban kerül majd sor, mert azt a kommunista nevelés célkitűzései ekkor még nem a szakma, hanem a politika kompetenciájába sorolták, miképpen a történelem tankönyv esete is mutatja.

A történelem tantárgy új tartalma

Az oktatás tartalma összességében, különösen az ideológiai tárgyak esetében országos politikai üggyé válik. A tankönyvekbe átvezetik az ideológiai váltásokat, (Dorotich, 1967) kezdve a történelemkönyveken: a szociológiai szemlélet kigyomlásától a francia forradalom megítéléséig, amely ezek után nem kaphatja meg a „nagy” jelzőt, mert az csak az 1917-es októberi forradalmat illeti meg.

Az egyetemes történet tanításáról a legfelsőbb szintű határozat születik 1934. május 16-án, s ugyanekkor döntenek a földrajztanítás tananyagáról. A Pokrovszkij-féle történelemtudományi iskola és az szemléletét követő tankönyvíró csoport tagjai „ártalmas irányzatok és a történelemnek mint tudománynak a felszámolására irányuló” kísérleteire mutatott rá a SZK(b)P Központi Bizottsága 1934. május 16-án (Péter, 1954. 52. o.). A határozat szerint „ahelyett, hogy eleven érdekfeszítő formában adnák elő az egyetemes történelmet, a legfontosabb események és tények időrendi sorrendjének kifejtésével, a történelmi személyiségek jellemzésével, a társadalmi-gazdasági alakzatok absztrakt meghatározásait magyarázzák a tanulóknak,

ily módon az egyetemes történelem összefüggő kifejtését elvont szociológiai sémákkal cserélik fel” (Péter, 1954. 51. o.).

Ezt követően Sztálin, Zsdanov és Kirov 1934. augusztus 8-án közösen fűznek megjegyzéseket a Pokrovszkij-iskolához (Ananyics, 2005; Péter, 1954. 51-53. o.) tartozó N. N. Vanag (Siefert, 2003) által vezetett bizottság készítette Szovjetunió története tankönyvhöz. Egy nappal később ugyanők az Újkor története tankönyvi tervezetről fejtették ki álláspontjukat. Mindkettőt a Pravda 1936. január 27-i száma közölte (Péter, 1954. 53-55. o.). A Trockij-hoz húzó Pokrovszkij-iskolához tartozó N. N. Vanag történelemfelfogás bírálata voltaképpen a trockizmus felszámolásának egyik eleme, s ez a pártpolitikai szempont jelenik meg a tantervi és tankönyvi szakmainak-tudományosnak beállított bírálatban.

Vanag és munkaközösségének bűnei nyilvánvalóan ideológiaiak és nem pedagógiaiak, még csak nem is történettudományiak. Bírálói szerint a tankönyvtervezet „nem veszi figyelembe sem az orosz cárizmus, sem az orosz tőkés függését a nyugat-európai tőkéktől; az Októberi forradalom jelentősége, mely Oroszország felszabadulását jelenti félgymarmati helyzetéből, megalapozatlan marad” (Ananyics, 2005; Thatcher, 2005. 183. o.).

A fenti sztálini érvrendszer a rivális vezér gondolkodásmódjával rokon. Adolf Hitler a Mein Kampfban politikai célú tudatalakító szerepet szán a történelemtanításnak: „Nem azért tanulunk történelmet, hogy a megtörtént tényeket megismerjük, hanem azért, hogy benne a jövő és saját népünk létének tanítómesterére találjunk. Ez a célunk. A történelemtanítás csak eszköz” (Hitler, 1996. 228. o.). Vanag szeren-

csétlenségére mellőzte ezt a totalitáriánus rendszerekben megkövetelt szempontot. A történelem természetesen az élet tanítómestere, de az, hogy mi is valójában az élet, „a jövő és saját népünk léte”, az csak is a párt, és nem a történelemtudomány, vagy a történelem tanítását végző pedagógusok kompetenciájába tartozik. Vanagot, miután beismerte bűneit, mint a „nép elenségét” kivégezték.

A REHABILITÁLT PEDAGÓGIA INTÉZMÉNYI RENDSZERE

A terror légkörében az oktatás igazgatása és iskola rendjét előíró párthatározatok végrehajtása természetesen akadozott, melyben csupán részelem A. Sz. Bubnov, a korábbi oktatásügyi népbiztos 1938-ban, más források szerint 1940-ben történő kivégzése.

Tömeges megfélemlítés és a háborúhoz képest békésebb időszak köszöntött a szovjet oktatásra is (Holmes, 2005. 55-56. o.). A nagy terror enyhülésével stabilizálódott az ország, benne az oktatáspolitikai és az oktatási rendszer. Új oktatásügyi népbiztosként ezt a feladatot a kétszeres Sztálin-díjas *Vladimir Petrovics Patyomkin*, a tapasztalt és igen művelt diplomata látta el 1940-től az 1946-ban bekövetkezett természetes haláláig. Személyéről csak annyit, hogy Sztálin megbízásából az volt a feladata, hogy Trockij és Szverdlov fiának külföldi tevékenységét nyomon kövesse, s neki jutott az a szerencse, hogy 1939-ben a Molotov-Ribbentrop paktum

alapján a német támadás megkezdését követően, mint a külügyi népbiztos helyettese átadhatta a hadüzenetet Lengyelország nagykövetének.

A szovjet vezetőket övező kultusz kultúrája szerint személyének helyet kellett kapnia a sztálini neveléstörténeti panorámban. Csupán egy, fiatalkori, 1918-as I. Összoroszországi Tanítókongresszuson elmondott beszédét – voltaképpen oktatáspolitikai tevékenységének egy dokumentumát tudták dicsérőleg felhozni mellette (Konsztantyinov és Medinszkij, 1952. 33. o.). Egyéb oktatással kapcsolatos tevékenységét nem sikerült találni, mert ilyen nem is lehetett, hiszen külügyi szolgálatba lépett.

Nos, ennek az oktatásügyi népbiztosnak a sürgetésére²¹ hívták életre 1943-ban a Neveléstudományi Akadémiát, – és lapját a „Szovjetszkája pedagógika”-t (Szovjet pedagógia) és Szemjai skolát (Család és iskola). A pszichológia tudománya végképp elveszítette önállóságát, hiszen a Neveléstudományi Akadémia keretei között működött, amely a Voprosi Psichologijii (A pszichológia problémái) folyóirat kiadója is volt (Grant, 1979. 162-164. o.).

Ez a Neveléstudományi Akadémia lett a háború utáni szovjet érdekszférába tartozó kelet európai oktatási-tudományos intézményrendszer mintája (pl. a magyar ONI, 1948, Pedagógiai Tudományos Intézet, 1954, a német Központi Pedagógiai Intézet, 1951). Ezt volt az az intézmény, amelyik a későbbi népi demokratikus országok pedagógiai akadémiaival, intézménye-

²¹ Az 1931-es határozatban szerepel, hogy központi intézeteket kell létrehozni, amelyek az új szovjet-porosz rendszer kiépítését támogatják. Erre a rendeletre hivatkoztak a Neveléstudományi Akadémia megteremtői.

²² A sztálini oktatáspolitikai terjesztésében két eset is világosan mutatja a Magyar-Szovjet Társaság (MSZT) keretei között működő Pedagógiai Szakosztály szerepét. Az egyik eset Makarenko tevékenységének propagálása a nevelés iskolai gyakorlatában. A Magyar-Szovjet Társaság kezdeményezésére (Szerkesztőbizottság, 1954. 9. o.) jelentették meg „Az új ember kovácsa” című munkát 1947-ben (Makarenko, 1947). Összegyűjtött munkáit,

in keresztül – a Magyar-Szovjet Társaság segítségével²² -terjesztette a szovjet eszmét és akaratot a neveléstudomány területén (*Rubinstejn*, 1953. 425-439. o.). A szovjet befolyás erejét és kiterjedtségét mutatja, hogy Magyarországon is megjelentetik 1950-ben a szovjet mintát nevében is követő 'Család és iskola' nevű folyóiratot,²³ amelynek alapítói a Közoktatási Minisztérium mellett a Magyar-Szovjet Társaság Pedagógiai Szakosztálya és a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége volt.²⁴

A szovjet Neveléstudományi Akadémia vezetőinek irányításával formálódott meg az új szemléletű neveléstudomány, mely tankönyv formájában Kairov, az Akadémia elnökének szerkesztésében vált a pedagógusképzésben hivatalossá 1948-ban. Ugyanezt a tankönyvet számos, a szovjet érdekszférába csatolt országban²⁵ is kiadták, Magyarországon (*Kairov*, 1950), Kínában 1950-ben, Csehszlovákiában (*Kairov*, 1951).

Mérei Ferenc szavai, melyek az 1956

levelezéseit, voltaképpen irodalmi formában megírt pedagógiai munkásságát később hét kötetben adták ki, előbb 1950-ben a Szovjetunióban (*Kairov*, 1950), majd később 1955-56-ban magyarul (*Kairov és Székelyné*, 1955-56). Az összkiadás szakmai-politikai függőségét jól mutatja, hogy a magyar változat főszerkesztője szintén Kairov volt, a magyar kiadás szerkesztője pedig az Magyar Kommunista Pártja, illetve az Magyar Dolgozók Pártja kulturális és tudományos osztályának az oktatási ügyekkel foglalkozó alosztályvezetője. A másik eset pár évvel későbbi, amikor az MSZT és Pedagógiai Szakosztálya integrálódott az új tudomány és tanügy irányítási rendszerébe. A szovjet mintára átszervezett Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottsága, valamint a Központi Pedagógiai Továbbképző Intézet és a Magyar Dolgozók Pártja apparátusának tagjaiból, munkatársaiból álló Szerkesztő Bizottság (*Bakonyi Pál, Balázs Béla, Balogh Jenő, Banó István, Nagy Sándor, Székely Endréné*) kiadta a hazánkba látogató N.K. *Goncsarov* akadémikus irányadó munkáit. Az ő gyűjtésükben, szerkesztésükben jelent meg magyar nyelven az „N.K. Goncsarov előadásai, útmutatásai a magyar pedagógusok számára” c. kiadvány (Szerkesztő Bizottság, 1954). A kötet tartalmazta Goncsarov 1953-ban a „Barátság Hónapja” alatt tett látogatásán vagy korábban elhangzott gondolatait. A látogatás célja, mint olvasható, buzdítás a szovjet minta követésére: Goncsarov elvtárs „felhívta figyelmünket a szovjet tapasztalatok lényegének alkalmazására és saját alkotó kezdeményezéseink fokozására” (*Szerkesztő Bizottság*, 1954).

²³Család és iskola havonta megjelenő folyóirat 1950-től 1968. végéig jelent meg. Folytatása a *Gyermekünk* c. lap lett. A lap megjelenése 1956. október és 1957. június között szünetelt.

²⁴A családi ügyek a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége reszortja lehetett, ez a kommunista szervezet adta ki 1948-ban a 'Család és iskola a Szovjetunióban' című könyvet, s csak 1950-ben került ez a terület a közoktatáshoz.

²⁵A szovjet államba frissen integrált Észtszlovákiában 1941-ben jelent meg Kairov szerkesztésében a „Pedagógika” tankönyv (*Kairov*, 1942).

októberében Balatonfüreden tartott konferencián hangzottak el, érvényesek lehetnek valamennyi népi demokratikus állam pedagógiájára: „A művelődés formája magyar ügy, de a tartalma nem az! A nevelés nyelve magyar, de a nevelés tartalmát a Kairov-könyv határozza meg. Ilyen körülmények között nem volt szükség magyar művelődéspolitikára, hiszen a Szovjetunió közoktatásügyi intézkedéseit, rendeleteit, éppen csak alkalmazni kellett a magyar viszonyokra. S ez az alkalmazás bizony gyakran nem is jelentett többet, mint a nemzeti nyelvet és a nemzeti díszítő elemeket.” (*Zibolen*, 1957. 9. o.)

A Neveléstudományi Akadémia elnöke Ivan Andrejevics Kairov volt. Az egyik alelnök, Nikolaj Kirillovics Goncsarov, Borisz Petrovics Jeszipovval együtt írta az első sztálini szellemű pedagógia-tankönyvet, amely 'I want to be like Stalin' címmel jelent meg angolul a nyugati baloldal számára. Az akadémia másik alelnöke A. N. *Leontyev* pszichológus volt

(*Zepter*, 1964. 267. o.).

A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Nevelésügyi Főosztályának szerkesztésében adták ki a Szocialista Nevelés Könyvtára negyedik köteteként Kairov szerkesztésében a „Pedagógia” című tankönyvet.²⁶ A munka egyértelműen mutatja az új, a sztálini felfogást, amelyből az államideológia szigorú követése olvasható ki a „Pedagógia általános alapjai” címet viselő I. részben²⁷. Már „A nevelés történelmi és osztályjellege az osztálytársadalomban, a nevelés jellege a Szovjetunióban” és „A kommunista nevelés céljai és feladatai” fejezetcímek mutatják a pedagógia ideológiai alávetettségét. E tudományterületnek két tanítást, azaz dogmát kellett követnie. „Marx és Engels tanítása a személyiség sokoldalú fejlesztéséről” volt az egyik, a másik pedig aktuálpolitikai feladatokat tartalmazott, „a lenini-sztálini tanítás a szovjet szocialista állam új emberéről „A neveléstudomány feladata e előbb idézet két tanításra alapozva dolgozzák ki, hogy melyek a „kommunista nevelés területei és főfeladatai” (sic!) (*Kairov*, 1950. 587. o.).

Különösen érdekes „Az oktatás elmélete” c. fejezet, amelyik a pedagógia spontaneitásával szemben kidolgozott elméletet tartalmazza, amely a tudatosan szervezett oktatás technológiáját és ennek értékrendjét építette fel. A központi tantervek és a tankönyvek mellett a harmincas években visszaállított osztály és tanórák rendszerének taglalása és elméleti indoklása meghatározó része e bloknak, amelyben helyet kapott a nyugati eredetű és elvetett daltoni módszer bírálata. (*Kairov*, 1950. 144. o.).

Az oktatás, a tanítás technikájának műszaki pontosságú leírását adja „A tanóra felépítésének alapjai a szovjet iskolában” és „Az oktatási folyamat minden mozzanatát magában foglaló tanítási óra szervezete és vezetése” című fejezet. A tanóra szervezete, precíz leírása a didaktika új fejezete, amelyben voltaképpen az új ember pedagógiai gyártási technológiáját dolgozták ki, egy olyan tervet, amelyet a pedagógusnak csak követnie kellene:²⁸ a becsöngetéstől a kicsöngetésig tételesen leírják a tanító teendőit egy hagyományos porosz típusú tanórán. A napló beírásától a feleltetésen keresztül, a házi feladat feladási, mindent (*Kairov*, 1950. 147-157. o.).

A szovjet, majd a kelet európai totalitárius államokban a politikai akarattal totálisan alávetett neveléstudomány ebben az időszakban született meg (*Sáska*, 2009), amelynek művelői erős egzisztenciális és politikai alávettségük miatt egyre inkább hivatalnoki szerepet és magatartást vettek fel, két értelemben is. Egyfelől a felettesektől kapott feladatokat oldják meg szakszerűen, hiszen nem maguk irányítják az események menetét. Másfelől pedig társadalom felfogásuk is egyirányú és egyneművé válik, az országukat, társadalmunkat funkcionálisan szervezett szerves egészként fogják fel, amelyben a technikai teendők és logisztikai feladatok sokságát kell megoldaniuk. Ez a tudóshivatalnoki szerep – amely nem kizárólagosan a totalitárius berendezkedés sajátja, még ha itt különösen erős is – a tudományosan szervezett, vagy szervezhető társadalom-felfogásban találja meg ön-

²⁶ Az első kiadás is 1950-ben jelent meg.

²⁷ I. rész. A pedagógia általános alapjai. II. rész. Az oktatás elmélete (didaktika). III. rész. A nevelés elmélete.

²⁸ Tudjuk, hogy népoktatás területe, oktatási módszereit erősen szabályozott volt. Ezzel magyarázható, hogy a szocialista didaktika művelői között miért is találunk számos néptanítói háttérű-neveltetésű szakembereket.

maga igazolását. Ez teszi lehetővé állami-politikai szerepek vállalását, ahogy az a Szovjet Neveléstudományi Akadémián kialakult: a neveléstudósok operatív feladatokat is elláttak, mert az Akadémiát a tanügyigazgatásba szervezték: 1949 és 1956 között Kairov, a Neveléstudományi Akadémia elnöke²⁹ az Encyclopædia Britannica szerint egyben az oktatási miniszter is volt.

E kettős, állandó alávetettségben lévő kutatói-hivatalnoki, de egyben társadalmat, iskolát és pedagógus tevékenységet irányító magatartás általánosnak tűnik a pedagógia tudomány művelői körében a szocializmus éveiben Európa keleti felén.³⁰

A XX. század bukott kísérleteinek fényében ma már élesen látszik, hogy a tekintélyelvű és totalitárius államokban a társadalom irányításában, az oktatás szervezésében a tudomány és a tudományos racionalitás pusztá ideológia, amely volta-képpen technikai és ideológiai értelemben az államügyek hatékony intézését szolgálja. Még akkor is ez történik, ha a tudományos állítások önmagukban, belső logikájuk szerint kiállják a tudományosság próbáját, mint például Pavlov kondicionálás elmélete, a történész Pokrovszkij munkássága, vagy akár Marr nyelvtudománya.

IRODALOM

Ananyics, B. V., Panyejah (2005): *V. M O petyerburgszkoj isztoricseszkoj skole i je-*

jo szugybe (A pétervári történeti iskoláról és sorsáról). Otyecsesztvennaja Isztorija, **2000/5**. 105–113. o. Magyarul ld: Kurunczi Jenő (2002). A pétervári történeti iskola, *Klió történelmi szemlélő folyóirat*, 2. sz.

Baranyai Erzsébet (1934). A német neveléstudomány legújabb alakulása. *Magyar Pedagógia*, 7–106.

Dorotich, Daniel (1967): *Turning point int he Soviet school: the Seventeenth Party Congress and the teaching of History*. *History of Education Quarterly*, 7. 3. sz. 295–311.

Etkind, A. (1995): The Reception of Psychoanalysis in Russia until the Perestroika. In: Kutter, P. (szerk.): *Psychoanalysis international: a guide to psychoanalysis throughout the world*. Bad Cannstatt, Stuttgart.

Etkind, A. (1999): *A lehetetlen Erosza. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa, Budapest.

Ewing, E. Thomas (2001): Restoring Teachers to Their Rights: Soviet Education and the 1936 Denunciation of Pedagogy. *History of Education Quarterly* **41**. 4. sz. 471–493.

Furet, Francois (2000): *Egy illúzió múltja*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Grant, Nigel (1979): *Soviet Education*. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.

Hitler, A. (1996): *Harcum (Mein Kampf)*. Interseas Editions National House Santon, Isle of Man.

Hollander, P. (1996): *Politikai zárando-*

²⁹ 1946 és 1949 között a Neveléstudományi Akadémia alelnöke volt.

³⁰ A kutatói-hivatalnoki együttes szerep eszmei háttérét nyilvánvalóan az élő szervezetet mintának tekintő organikus társadalom felfogás adja meg. A hivatalnoki észjárásba nem illeszthető konfliktus-elvű társadalom felfogás. A tanszéki, kutatói, intézet vezetői, minisztériumi osztályvezetői államtitkári pozíciók közötti gyakori átjárás lehetősége, vagyis az akadémiai és hivatalnoki szerepek el nem különülésében keresendő az organikus felfogás általános elterjedtségének a magyarázata.

kok Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába 1928–1978. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.

Holmes L. E. (2005) : School and Schooling under Stalin 1934-1953. In: Ben E., Larry E. és Holmes, V. K. (2005, szerk.): *Educational reform in post-Soviet Russia: legacies and prospects*. Abdington, Oxon.

Illés Lajosné (1969): A szovjet pedagógia fejlődése. In: Chmaj, L.: *Utak és tévutak a huszadik század pedagógiájában*. Gondolat kiadó, Budapest. 467–553.

Kairov I. A. és Székely Endréné (1955-1956, szerk.): *Makerenko művei I.-VII. kötet*. Akadémia Kiadó, Tankönyvkiadó. Budapest.

Kairov, I. A. (1951, szerk.): *Pedagogika*. Dědictví Komenského státní pedagogické nakladatelství, Praha.

Kairov. I. A. (1950, szerk.): Макаренко, А. С. Сочинения в семи томах. Том первый. Издательство Академии педагогических наук РСФСР, Москва.

Kairov. I. A., Goncsarov, N. K. és Jeszipov, B. P. (1950): *Pedagógia*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kalinyin, M. I. (1949): *A kommunista nevelésről*. Szikra, Budapest.

Konsztantinyinov N.A. és Medinszkij E.N. (1952): *A szovjet iskola vázlatos története. A Szocialista Nevelés Könyvtára 38. szám*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Kontra Miklós (2005): Magyar nyelv-tudomány, társadalmi felelősség, politika. <http://www.mta.hu/nytud/mtu2005kontra.doc>

Krajevskij, P.D. (1951): A szovjet hazafiság nevelése az irodalmi órán. In: *A kommunista nevelés kérdéseiről. Cikkgyűjtemény. II. kötet. Szocialista Nevelés Könyvtára 37. sz.* Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest. 37-52.o.

Krupszkaja, N. K. (1967): Az iskolai önkormányzatról. Tankönyvkiadó, Budapest.

Lukács, J. (2003): *A párviadal. A nyolcvannapos párbaj Churchill és Hitler között 1940. május 10.-július 31.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Makerenko, A. Sz. (1947): *Az új ember kovácsa*, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.

Mankó Mária (2001): *Kriminálpedagógiai alapok*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely.

Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (2003): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

Miłos, C. (1992): „*A rabul ejtett értelem*”. Európa könyvkiadó, Budapest.

Nagy Sándor (1953): Pedagógiánk néhány kérdése az akadémiai vita tükrében. *Pedagógiai szemle* 137-149.o.

Nagy Sándor (1978, szerk.): *Pedagógiai Lexikon. III. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Naiman, E. (1997): *Sex in Public. Incarnation of Early Soviet Ideology*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Németh András és Skiera, E. (1999): *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Nolte, E. (2003): *Fasizmus korszaka. XX. Század Intézet, Kairosz Kiadó, Budapest.*

Nove, A. (1969): *An economic history of the USSR*. Penguin, London.

Ognyev, Ny. (1968): *Kosztja Rjabcev naplója*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Országos Neveléstudományi Intézet (ONI): (1949): A Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának 1936. július 4-én kelt határozata a pedológiai

eltévelyedésekről határozata. *Értesítő*, 1. sz. május, 4-7.o.

Pásztor Miklósné (szerk.) (1962): *Tanulmányok a tanulói aktivitás köréből*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Pataki Ferenc (1966): *Makarenko élete és pedagógiája*. Tankönyvkiadó, Budapest

Péter Anna (1954, szerk.): *Az SZKP, A szovjet kormány és a Komszomol határozatai a szovjet iskoláról. Szocialista nevelés könyvtára, 92. szám* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Pléh Csaba (2000): *A lélektan története*. Osiris, Budapest.

Pollock, E. (2006): *Stalin and Soviet Science War*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Rubinsztejn, M.I. (1953): *A burzsoá tudomány és technika az amerikai imperializmus szolgálatában*. Szikra, Budapest.

Sáska Géza (2004): A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia ellenes képzete a XX. századi pedagógiai ideológiákban I. II. rész. *Magyar Pedagógia* **104.** 4. sz. 471-499.o, **105.** 1. sz. 83-99.o

Sáska Géza (2010): Normal and abnormal. Scientific foundation of 50's Soviet-style socialist education. In: Nóbik, A. és Pukánszky, B. (szerk.): *Normalität, Abnormalität und Devianz. Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 39-49.

Schneider András (2004): *A korai bolsevik titkosszolgálatok (Cseka, GPU, OGPU)* Budapesti CORVINUS Egyetem, Budapest. http://www.lemontree.hu/egyebkep/linkkep/history/tortenetek/xx_szazad/kgbcseka.htm

Siefert, M. (2003) : *Extending the borders of Russian history: essays in honor of*

Alfred J. Rieber. Central European University, Budapest

Simon Gyula és Szarka József (1965): *A magyar népi demokrácia nevelésügyének története. Egyetemes neveléstörténet, 69–70. füzet*. Tankönyvkiadó, Budapest

Snyirman, A. (1951): A szovjet ember személyiségében lélektani vonásai Makarenko műveiben. *Pedagógiai Szemle*, 1-2. sz. 3-21.o.

Spring, J. (2006): *Pedagogies of Globalisation. The Rise of the Educational Security State*. Lawrence Erlbaum Publisher, Mahwah New Jersey

Szabó Mikós (é.n): Szovjetunió története. <http://mek.oszk.hu/02100/02129/html>

Szamuely László (1971): *Az első szocialista gazdasági mechanizmusok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Szerkesztőbizottság (1954) „N.K. Gonszarov előadásai, útmutatásai a magyar pedagógusok számára c. kiadvány”. Magyar-Szovjet Társaság Lap És Mozgalmianyag Kiadó Vállalat, Budapest.

Szokolszky István (1962): *A tanulók aktivitása a szocialista iskolában*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Thatcher, J. D. (2005, szerk.): *Late Imperial Russia. Problems and prospects*. Manchester University Press. Manchester.

Titkov, P. V. (1950): A hazafiságra nevelés néhány kérdéséről a szovjet iskolában. In: Uő: *Hazafiságra nevelés. Cikkgyűjtemény a szovjet nevelők tapasztalataiból*, Közoktatásügyi Kiadó, Budapest.

Vág Ottó (1975): *A szovjet pedagógia teoretikusai 1917-1945*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Zibolen Endre (1957, szerk): *Balatonfüredi pedagógus konferencia 1956 október 1-6 /Rövidített jegyzőkönyv/*. (Kézirat) Pedagógiai Tudományos Intézet, Budapest.